

Litteratur och källor

- Borgström, Eva: "Queerstudier i USA – och i Sverige". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1998:1.
Buthler, Judith: *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York 1990.
De Lauretis, Teresa: *The practice of love. Lesbian sexuality and pervers desire*. Indiana University Press 1994.
Eduards, Maud: "Män – finns de?" *Häftan för kritiska studier* 1998:1.
Ehn Knoblock, Inger: "Själens erotiska sjukdomar botas aldrig." *lambda nordica* 1997:3.
— "Lesbisk kärlek – längtan eller val?" *Kulturella perspektiv* 1998:1
Eman, Greger; Parikas, Dodo; Rydström, Jens; Silverstolpe, Fredrik & Söderström, Göran: *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960*. Stockholm 1999.
Fuss, Diana: *Essentially speaking: Feminism, nature & difference*. 1989
Kamuf, Peggy. I Diana Fuss 1989.
Lundstedt, Vilhelm: *Otukt mot naturen. Bör den vara straffbar?* Stockholm 1933.
Ottesen-Jensen, Elise: *Livet skrev vidare*. Stockholm 1966.
Sandell, Kerstin: "Tystnader. Lesbiskt liv under heterosexuell hegemoni." *Häftan för kritiska studier* 1996:2.
Silverstolpe, Fredrik: "Hur lesbianerna förlorade sin oskuld." *Handlingar och hugskott. Tidskrift för homosexuella historiker*. 1986.
— *En homosexuell arbetares memoarer. Järnbruksarbetaren Eric Thorsell berättar*. Stockholm, 1981.
Sjöberg, Maria: "Varför blundar äldrehistorikerna för maktrelationer mellan könen?" *Häftan för kritiska studier* 1998:1.
Widegren, Bo & Ytterberg, Hans: *Homosexuella rättigheter*. Stockholm 1995.

RFSU: Rådfrågningsbrev, vol.E2:4.

RFSU: Rådfrågningsbrev, vol.E2:9.

Inger Ehn Knoblock är fil.dr. i historia och forskarassistent i humanistisk kvinnovetenskap i Umeå. Hon arbetar med en studie av det svenska offentliga samhällets syn på homosexuella från 1940-talet fram till idag. Hon är vidare uppsatshandledare för studenter som behandlar homosexualitet ur skilda aspekter.

Summary

In this article the author discusses how constructing concepts could be used in history science. The article also deals with how women, through letters to RFSU and Elise Ottesen-Jensen during the thirties and forties, describe themselves as homosexual.

Tystnadsplikt och kärlek

Om talet som tystar

Svante Norrhem

I den här artikeln kommer jag att presentera några aspekter på livet som homosexuell i Västerbottens län under tiden från andra världskriget och fram till slutet av 1970-talet. Artikeln är ett resultat av en pågående studie av homosexuella kvinnor och män i Västerbotten under den nämnda tidsperioden.¹ Anledningen till att jag valt att göra en studie av Västerbotten är att det finns få undersökningar som fokuserar på förhållanden på mindre orter och glesbygd, de flesta behandlar som bekant subkulturer i mer urbana miljöer. Västerbotten är också intressant ur andra aspekter: olika samfund anses ha spelat en stor roll för den regionala mentaliteten, och dessutom talas ofta om den starka kopplingen mellan frikyrkorörelse, arbetarrörelse och nykterhetsrörelse som länge – om inte ännu – har präglat länet. Vidare sammanfaller tidsperioden med en stark omvandling och modernisering i så måtto att de traditionella småbruken där jordbruk ofta kombinerades med lönearbete i snabb takt har avvecklats och bidragit till avfolkning av inlandet. Kusttrakterna och främst städerna Umeå och Skellefteå har vuxit helt oproportionerligt då människor flyttat från de inre delarna av länet till den växande arbetsmarknaden i städerna. Den levande landsbygden som fanns i Västerbotten på 1950-talet är numera på många håll historia.

I denna artikel kommer jag att behandla huvudsakligen två teman: det första är konstruktionen av – eller talet om – homosexualitet, det andra är tystnaden om och tabueringen av homosexualitet. Ganska lite kommer att handla om homosexuellas liv i Västerbotten, utan studien bildar bara utgångspunkt för de reflexioner som jag gjort.

Jag utgår från 17 djupintervjuer, varav tolv är med homosexuella och fem med heterosexuella. Förutom dessa har jag gjort kortare intervjuer med ett drygt trettiotal personer som genom sina yrken kan ha intressanta saker att berätta. De senare intervjuerna kommer jag dock bara att nämna helt kort.

Annat källmaterial är valda delar av de västerbottniska tidningarna *Västerbottens Kuriren*, *Västerbottens Folkblad*, *Norra Västerbotten* och *Nordsvenska Dagbladet* (tidigare *Umebladet*). Tre av dessa existerar ännu idag, medan *Nordsvenska Dagbladet* som var en konservativ tidning gick i graven redan 1958. Källmate-

rial består också av RFSL-Umeås arkiv där framför allt brev till och från homosexuella gett en inblick i tankar och förhållningssätt. Dessa brev finns bevarade för perioden efter 1972.

Gruppen homosexuella informanter består av fem kvinnor och sju män. Den äldste är född 1912 och den yngste 1960, men de flesta är födda under 1930- eller 1940-talet. Detta innebär att alla utom två var tonåringar eller vuxna under 1950-talet. Någon representativitet i mer statistisk bemärkelse kan man naturligtvis inte tala om, men då informanterna valdes ut togs ändå hänsyn till att både kvinnor och män skulle finnas med, samt informanter från såväl mindre orter och landsbygd, som Umeå. Två är födda utanför länet, men alla har bott där sedan 1960-talet. I den meningen kan de flesta sägas vara personer som valt att stanna kvar, och de kan också i en mening sägas vara överlevare – om än detta inte skall tas för bokstavligt. De har i varje fall valt att träda fram och berätta om sina liv, även om det för några har varit ett stort steg. De som inte kommer till tals i artikeln är således utvandrarerna, en grupp som möjligen skulle ha en annan livshistoria att berätta.

Idag identifierar sig alla utom en av dessa informanter som antingen homosexuella eller lesbiska (deras egna ord), en identifierar sig som bisexuell, men lever i ett homosexuellt förhållande.

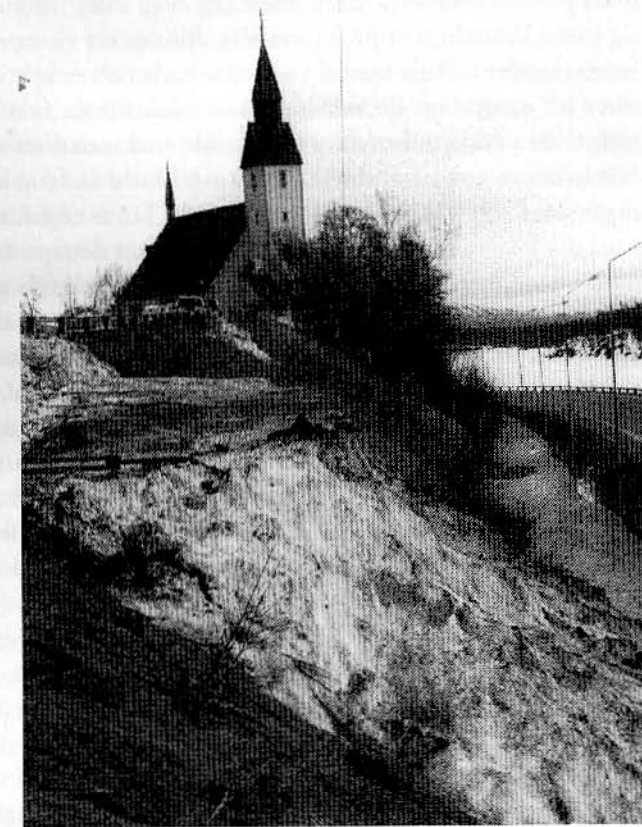
Den period som behandlas startar i princip med avkriminaliseringen av homosexuella handlingar mellan vuxna, och vi rör oss i en tid där homosexuella åtminstone formellt betraktades som psykiskt sjuka.

Talet om homosexualitet

En kvinna som föddes och växte upp på en gård i en liten by norr om Umeå berättar i en intervju att det var när hennes far talade om *att skjuta en bög* som hon först insåg att hon inte var ensam i världen. Hon talar återkommande om den fiendlighet och ilska som riktades mot homosexuella män då hon växte upp, men hon talar också om sin egen känsla av ensamhet och utanförskap. Mycket av den fiendlighet som återkommer som ett minne hos flera informanter tycks vara kopplad till en känsla av hot från särskilt homosexuella män. Såväl homo- som heterosexuella informanter talar om bögen som potentiellt farlig.

När jag frågar en 82-årig heterosexuell kvinna från Västerbottens inland om hon någon gång under sitt liv lärt känna någon homosexuell person, svarar hon skrattande att hon nog valt bort såna och att alla män hon lärt känna betett sig som karlar skall – hon talar vidare om att hon har lärt sig att försvara sig mot sexuellt vridna män. Då jag upprepar frågan för att se om hon möjligen har missuppfattat den berättar hon igen om män som förgriper sig på andra, och hur en väninna blev våldtagen i sin ungdom. Då jag vid ett tredje tillfälle under intervjun återkommer till frågan blir svaret på samma tema: hon har tagit av-

I Västerbotten under perioden 1945 fram till åtminstone 1970-talets början var det tyst i hemmen och tyst i skolorna. Ingen kommunpolitiker som intervjuats har någonsin kommit i kontakt med frågor som rört homosexuella inom ramen för det politiska arbetet, och inte heller själv initierat frågor som berört ämnet. Ingen av de statskyrkopräster som intervjuats kan minnas att de någonsin kommit i kontakt med homosexuella och de beskriver sig själva som personer med liten kunskap om homosexuell situation. FOTO: JONAS HANSSON.

stånd från homosexuella män och hon tar också avstånd från det våld de utövar.

Kvinnan återkommer till tre saker: det första är att en homosexuell person är en man – detta är inte särskilt överraskande. Det andra är att den mannen är en potentiellt farlig man, och han är sexuellt farlig. Det tredje är att hon talar återkommande om begreppen *natur* och *normalitet*. Det finns normala män, till skillnad från homosexuella män, och hon utgår också ifrån att hon själv skulle kunna se om en person är homosexuell eller inte.

I de kortare intervjuerna, och särskilt de med politiker och präster, talar också flera om en känsla av obehag eller rent av rädsla för homosexuella män. Det talas om att man lärt sig att bögar i princip är detsamma som män som förgriper sig på barn, och trots att de menar att de har bättre kunskap idag är det svårt att göra sig fri från den kopplingen. Deras minnen av vad de lärt sig om homosexualitet är uteslutande kopplat till ensamma män som tros utöva pedofili.

För dem som kom att förälska sig i någon av samma kön gjorde dessa föreställningar att det blev svårt att identifiera sig som homosexuell. Ett par av de manliga informanterna säger också att "bög" eller "homosexuell" kallade man sig inte i Västerbotten på femtiotalet, för det var synonymt med de fula gubbarna. Istället kallade man sig *sån* eller hade helt enkelt inget ord för vad man var. Och samtidigt: de varningar man fick för de fula gubbarna var många gånger den enda information om samkönad sexualitet som fanns tillgänglig. När kvinnan som nämndes inledningsvis hörde sin far tala om att skjuta en bög så var det första gången hon förstod att det fanns någon som var som hon, och trots det fruktansvärda i uttalandet minns hon detta som en lättnad.

Bland männen uppges att just varningarna för de fula gubbarna – bögar – gav dem de information de behövde för att veta vart de skulle vända sig för att knyta kontakter. Genom dessa kontakter kunde de sedan komma in i nätverk och kompisgäng bestående av homosexuella män. Sådana nätverk kunde bestå av upp mot 25 män spridda över stora ytor, och dessa utgjorde en del av den homosexuella subkultur som fanns i Västerbotten under 1950- och 1960-talet. Här kan man således se hur bögaras tänkta farlighet skapade ett tal om dem som i sin tur möjliggjorde kontaktskapande. I Arne Nilssons bok om homosexuella män i Göteborg under tiden runt andra världskriget finns liknande exempel på hur varningar kunde leda till viktig kunskap (Nilsson 1998, s 32f).

Kvinnors mötesplatser har varit betydligt mindre synliga och i synnerhet betraktats antingen som mycket mindre farliga eller icke existerande, och har därför inte talats om på samma sätt. Det är till och med ifrågasatt om man ens kan tala om lesbiska mötesplatser i samma bemärkelse som mötesplatser för bögar vid denna tid i Västerbotten.

Studien av regionala dagstidningar stödjer tesen att homosexualitet var något mycket farligt. Intressant nog skrev tidningarna, särskilt under 1950-talet, en hel del om sexualitet, men sexualitet enligt västerbottenspressen var en sorts våld som män utsatte kvinnor och barn för, ungefär som aga eller 'ett slag på käften'. Det är svårt att hitta något positivt om sexualitet över huvud taget och frånvaron av vuxensexualitet som inte har med våld att göra är slående.

När man skriver om homosexualitet är detta synonymt med män som våldför sig på barn. Inte sällan kopplas homosexualitet också till stöld, utpressning och även mord. Men, och detta är viktigt för det fortsatta resonemanget, homosexuella är inte offren för detta utan dessa delar ses som ingredienser i det homosexuella livet.

Heterosexuella handlingar beskrivs som ett förgripande som kan innefatta mer: det kan vara en tandläkare som söver ned sina patienter och sedan har samlag med dem eller en lärare som förför unga flickor. Men heterosexualitet innefattar också pedofili och andra våldsövergrepp, som exempelvis grupp-

våldtäkter. Med tanke på att det inte finns något positivt om vare sig sexualitet eller homosexualitet i dessa tidningar under 1950- och 1960-talet, finns det heller inget som motsäger bilden av bögen som en farlig person.

Man skulle kunna säga att konstruktionen av den homosexuelle mannen inkluderar en man som är given åt att använda sexualiserat våld, och han är samtidigt, eller just därför, en utstött eller marginaliserad person. Lesbiska tycks nästintill ha varit icke-existerande vid denna tid i Västerbotten. De kvinnliga informanterna minns inte att kvinnlig sexualitet över huvud taget diskuterades, och inte heller lesbisk kärlek. De hade inga lesbiska vänner, de kände bara ryktesvägen till lesbiska par och de varken ingick i eller hade hört talas om några lesbiska nätverk eller kompisgäng. Man hade egentligen ingen uppfattning om vad en lesbisk person kunde vara – någon hade ingen uppfattning om att det ens skulle kunna finnas. Det är knappast förvånande att kvinnorna har ett starkare minne av känslor av ensamhet och utanförskap.

En del samhällen och byar i Västerbotten hade sin bybög. Han var ensam och oftast betraktad som lite udda. På ett sätt kan man se bybögen som en pendang till byfånen, även om de två inte i övrigt hade det ihop. Bybögens roll är intressant därför att den möjligen kan kopplas till homosexualitetens betydelse för skapandet av det normala och naturliga. Genom att mäta sig mot homosexualitet blir heterosexualitet normalt, och på byns mikronivå blir vi alla klokare i jämförelse med byfånen och normalare än bybögen. Men för att bybögen skall fylla sin funktion måste han vara ensam, farlig och olycklig. Flera glada, snälla och lyckliga bybögar är inte bra, för då kan de istället förvandlas till förebilder.

Med undantag för de varningar som hördes för de fula gubbarna – bybögen – och fientligheten mot homosexualitet i tidningarna var det tyst. Homosexualitet skulle man inte tala om, och ordet tabu är ett av de vanligast förekommande i alla intervjuer.

Tystnad och tabu

Tystnad kring homosexualitet i Sverige har en lång historia. När 1734 års lag skrevs valde man att inget säga specifikt om homosexualitet eftersom man var rädd att för mycket uppmärksamhet skulle kunna uppmuntra till sodomitiska handlingar, det vill säga i praktiken sex mellan män. En del erfarenheter från 1600-talet då man jagade tidelagare och uppmärksammade detta gjorde att man nu drog slutsatsen att tystnad var bättre än öppenhet (Liliequist 1995). Men även före denna lags införande var det tyst om samkönad sexualitet, exempelvis finns det mycket få rättsfall i Sverige som behandlar homosexuella handlingar, eller sodomi som det kallades. Denna tystnad har i stor utsträckning varit rådande i Sverige ändå till i våra dagar, och till och med idag är det inte ovanligt att möta människor som anser att vissa saker helst skall lämnas osagda.

I Västerbotten under perioden 1945 fram till åtminstone 1970-talets början var det tyst i hemmen och tyst i skolorna. Ingen kommunpolitiker som intervjuats har någonsin kommit i kontakt med frågor som rört homosexuella inom ramen för det politiska arbetet, och inte heller själv initierat frågor som berört ämnet. Ingen av de statskyrkopräster som intervjuats kan minnas att de någonsin kommit i kontakt med homosexuella och de beskriver sig själva som personer med liten kunskap om homosexuellas situation. Inte ens anställda inom psykvården i Västerbotten – de som hade att vårda och bota homosexuella – har hört något, inte på arbetet i varje fall. En pensionerad psykiatriker menar något överraskande att han tror att tystnaden berodde på att man betraktade homosexuella som sjuka och ville därför inte riktigt befatta sig med dem vidare. Någon vård fanns inte, man kan inte minnas att man någonsin under sina karriärer diagnosticerat någon som homosexuell, och vilka botemedel man skulle ha använt står man helt frågande inför.

Hur man skall förstå och förklara tystnaden är svårt att säga. Informanterna – såväl homo- som heterosexuella – uppger bara att det var tabu. Några säger att homosexualitet inte fanns på den tiden, andra att homosexuella inte fanns, i varje fall inte i Västerbotten. Men den grundläggande förklaringen till denna tystnad och detta tabu är de allra flesta eniga om: man pekar på kyrkan och frikyrkorna och säger unisont att det var de som låg bakom. När prästerna och pastorerna får frågan pekar de uppåt och hänvisar till Gud och den heliga skrift.

Offren för denna tystnad var de homosexuella informanterna. I en del fall spelade man med i tystnaden, i andra fall kunde man helt enkelt inte identifiera sig som homosexuell. Alla lärde sig att vara tysta, de accepterade det och några har med tiden blivit experter på att tala om sig själva utan att säga någonting. För några blev resultatet av tystnaden att man gick in i äktenskap som kom att bli olyckliga. En kvinna trodde att hon som var *sån* inte skulle kunna bli gravid, och just därför blev hon det. Hon gifte sig därför som mycket ung med en man och äktenskapet blev olyckligt. Andra kvinnor beskriver att ensamhetskänslan kunde vara så stark och bokstavig att det är en förklaring till varför de aldrig tänkte på att lämna den lilla by där de växte upp. Varför flytta till Umeå eller Stockholm om man ändå är den enda i hela världen?

Flera av informanterna har varit gifta, förlovade eller levt i heterosexuella förhållanden. En av de manliga informanterna är ännu gift. Man skulle kunna tro att äktenskapen var skenäktenskap, sätt att dölja sin homosexualitet, men i beskrivningarna av dem talar informanterna istället om att man helt enkelt inte såg några alternativ. Känslan av längtan till någon av samma kön, att vara *sån*, uppfattades av några som något närmast unikt hos en själv och detta förklarar varför man gifte sig. För andra fanns kunskapen att man inte var helt ensam i världen, men att leva homosexuellt betraktades aldrig som ett alternativ. Den

heterosexuella normens styrka var övermäktig och det fanns helt enkelt inget annat.

De heterosexuella relationerna var inte för alla olyckliga eller katastrofala, utan beskrivs också som vänskapsförhållanden, dock utan passion. Där finns känslor som inkluderar ensamhet och frustration, men också gott kamratskap. Samtidigt som man gick in i de heterosexuella förhållandena för att det skulle vara så – *Det var ju mer som att man skulle ha ett fruntimmer. Det hör ju som till* – kan man beskriva sin före detta partner som inte särskilt intresserad heller. En informant upptäckte rentav att hans fästmo var lesbisk då paret hållit ihop i två år.

De homosexuella informanter som intervjuats för studien har inte bara valt att stanna i Västerbotten, de har också under långa perioder – ibland hela livet – bott alldeles intill föräldrar och syskon. En man som är född på 1930-talet och som levt hela sitt liv i Umeå delade efter faderns död på 1950-talet hus med sin mamma. Hon bodde på bottenvåningen och han på övervåningen. Med tiden flyttade informantens pojkvän i huset och modern deltog ofta i parets umgängesliv som kunde bestå av middagar och andra tillställningar. På ytan verkar det hela vara ett öppet förhållande, men informanten och hans mor talade aldrig om homosexualitet och satte heller aldrig några ord på informantens relation till sin pojkvän.

Ett liknande exempel är en kvinna som har bott större delen av sitt liv antingen i den lilla by där föräldrarna bodde eller i en by alldeles i närheten. På någon mils avstånd bor också tre av hennes fyra syskon. Då hon träffade sin nuvarande partner i mitten av 1970-talet var det uteslutet att de skulle kunna leva tillsammans eftersom informanten hade lovat att ta hand om sina föräldrar på gamla dar, och det blev därför först efter deras död som det blev aktuellt med ett samboende. Däremot har partnern alltid varit välkommen i slakten och deltagit vid familjesammankomster och högtider, men det har aldrig talats om vad för slags relation det egentligen är mellan informanten och hennes sambo, och detta trots att informantens föräldrar kände till att dottern var lesbisk.

Det finns andra liknande exempel och när jag frågar om man varit öppen med sin homosexualitet är svaret oftast nekande. Man har valt att inte öppet presentera sin partner som sin kärlekspartner, och ingen har heller frågat. Däremot är dessa informanter övertygade om att föräldrar och släktingar måste ha förstått, men trots detta har upplevelsen varit att man måste vara tyst.

Av den beskrivning som informanterna ger av sig själva kan man dra slutsatsen att de varit på en gång synliga och osynliga. De homosexuella paren är där mitt i den tjocka slakten, man deltar i julfirande, man träffas på ledigheter och man bjuds in till dop och bröllop. Man är där, men ingen talar om vilka man är. Vad skulle ha hänt om man brutit tystnaden? Systemet skulle ha kollapsat säger

informanterna – det skulle aldrig gå.

Tystnaden är viktig för båda parter och den är ett villkor för vad de homosexuella informanterna ser som acceptans. I berättelserna om samkönat samliv i Västerbotten finns en hel del likheter med H.C. Andersens saga om kejsaren som gick runt på stadens gator utan kläder. Samma sak gäller för de homosexuella informanterna. Så länge inget sägs skapas utrymme för ett rätt öppet homosexuellt liv. Om tystnaden är tillräckligt stark kan man till och med leva tillsammans med sin partner mitt i byn omgiven av sina tigande släktingar. Så länge ingen säger något om det verkliga förhållandet fungerar illusionen utmärkt. Men illusionen är också sårbar i det att rätt som det är kan det komma ett barn eller någon mindre införstådd och säga orden som avslöjar vad alla egentligen redan visste. Intressant nog är det ett barn som säger ordet i sagan, men också i homosexuellas berättelser om tystnaden spelar barn en oroande roll. Syskonbarn, grannars barn eller vänners barn har under vissa tider med sina frågor och funderingar utgjort ett hot mot den frihet som tystnaden rymmer. Med tiden socialiseras de in i tystnaden och som tonåringar har de vanligen slutat fråga.

Tystnaden upprätthålls också många gånger från båda sidor och just detta att både homosexuella och deras omgivning deltar är centralt. En kvinnlig informant menar att dagens unga lesbiska talar för mycket och för öppet, och risken med det är att de kan komma att råka illa ut. Bara för att det är tolerant idag behöver det inte gälla i framtiden:

Jag vet med min ålder det man en gång har sagt det kan man aldrig ta igen. Det går aldrig att utplåna, alltså om man...för jag tyck dom här ungdomarna tar lite för lätt på situationerna. Och dom är ju ärliga och uppriktiga och dom har ju sitt...men det man har sagt det går aldrig att vrida igen i mun igen. Det går inte att ta tillbaks.
(Inga)

Även bland heterosexuella informanter finns samma inställning. En kommunpolitiker säger att han antar att det finns homosexuella i Dorotea, men i så fall uppträder de ”normalt”. Han tillägger att Dorotea nog knappast är någon drömplats för homosexuella:

Om någon flyttade till Dorotea skulle de nog finna att det inte är särskilt lustigt att bo här. Dom skulle flytta till Umeå för att få vara mer anonyma.

Det ska inte pratas så djävla mycket, säger ett före detta kommunalråd från en inlandskommun angående homosexualitet. Inställningen är den att alla tjänar på tystnaden, och kanske särskilt homosexuella själva. En före detta kommunpolitiker menar att det är osäkert hur människor i hans kommun skulle reagera om homosexuella skulle visa sig öppet.

Tystnaden fungerar på lite olika men ändå sammankopplade sätt. På en nivå osynliggör den homosexualitet så att det blir något icke-existerande. Detta visas bland annat av informanternas upplevelse av att de inte såg några alternativ till ett heterosexuellt liv, några hade inga ord för det, andra kunde inte ens föreställa sig att det fanns. Osynligheten visas också av föreställningen att homosexuella inte fanns i Västerbotten på 1950- och 1960-talet, något som såväl intervjuade kommunpolitiker och statskyrkopräster helt allvarligt anser kan vara orsaken till att man inte pratade om homosexualitet. Och på ett sätt kan man kanske ge dem rätt: homosexualitet i den bemärkelsen som ordet används idag – kärlek mellan två kvinnor eller två män – tycks verkligen ha varit helt frånvarande i femtioalets Västerbotten. De som idag kallar sig homosexuella gjorde det inte då, för ordet hade en annan innebörd. Men det fanns *såna som attraherades av och förälskade sig i personer av samma kön*, det vill säga vad vi dag skulle kalla homosexuella.

Om detta lager av tystnad, som försvårar identifikation, bryts – vilket det gör av alla mina homosexuella informanter, annars skulle de inte kunna delta i studien – när de nästa lager av tystnad. När de började se sig själva som *såna*, för att använda deras egna ord, visste de också att de måste vara tysta om det. Detta lager av tystnad är betydligt starkare och mer motståndskraftigt mot den som försöker bryta det, för brott mot denna tystnad är kopplat till underförstådda hot om bestraffning. Denna tystnad upprätthålls genom tal – föräldrars tal om att skjuta en bög eller varningar för den farliga bögen, kamraters tal om den äckliga bögen, tidningars tal om den homosexuelle som våldsvärkare eller byns kollektiva mobbing av bybögen. Annat upprätthållande av tystnaden kunde bestå av tal om moral och omoral, natur och brott mot naturen eller tal om Guds vrede. För flera av informanterna var religionen ett närvarande faktum i barndomshemmet och har så varit hela livet. Men tystnaden upprätthölls också av det enkla faktum att det fanns inga levande bevis i informanternas närhet på att någon brutit igenom denna tystnad och överlevt – med andra ord fanns det inga positiva förebilder.

En sak tycks klar och det är att kvinnorna hade en starkare upplevelse av att det var svårt att bryta igenom det första lagret av tystnad. Kvinnorna har som redan nämnts starkare minnen av ensamhet och utanförskap, men det fanns heller inte mycket tal om kvinnor. Det fanns inte en byflata på samma sätt som en bybög, tidningarna skrev inte om lesbiska kvinnor som våldtog andra kvinnor och föräldrarna varnade inte för den fula gumman som ansågs förföra unga flickor.

En sak som har fascinerat mig är behovet av denna tystnad och hur detta skall förstås. Vad är egentligen skillnaden mellan att veta att någon är homosexuell, men inte prata om det och att veta att någon är homosexuell och prata om det?

Eller för att ta det ur den homosexuelles perspektiv: varför är det viktigt att inte tala om sin homosexualitet trots att man vet eller tror sig veta att alla vet? Vad är poängen med att vara tyst? Ibland tycks det som om själva beteckningen, homosexuell, flata, lesbisk eller böj, i sig är hotfull. Men det handlar ju inte bara om ord, det handlar också om handling. Om man inte talar om homosexualitet kan man inte heller handla homosexuellt, man kan inte röra sin partner, krama, kyssa eller hålla handen i närvaro av andra. Man kan heller inte tala om varandra på ett sätt som alltför tydligt berör arten av relationen.

De homosexuella informanterna uppger att tystnadens förklaring ligger i en oro att drabbas av olika former av sanktioner, att inte bli accepterad. Det kan röra sig om en rädsla att stötas ut ur en social gemenskap med släkt eller i ett samhälle. Andra uttrycker sig i termer av hänsyn – av hänsyn till släktingar som i sin tur skulle kunna drabbas av sanktioner förblir man tyst. Andra menar att man förr kunde ha förlorat sitt arbete, ett par menar att detta gäller än idag. Ytterligare andra skäl som uppges är att man vill bli lämnad ifred och att man sannolikt inte skulle bli det om man var alltför öppen – för några av männen spelar en rädsla för våld och trakasserier in som förklaring.

För de flesta är tystnaden en självklar del av livet och en förutsättning för att man skall kunna leva det liv man valt och på den plats man valt. Att tala om tystnaden rör för många vid känsliga ämnen som relationer till föräldrar, syskon eller vänner. Detta är relationer som har varit viktiga i informanternas liv, samtidigt som de för en del har varit kopplade till känslor av skuld och rädsla, eller till en känsla av att svika och bli sviken. För några är det viktigt att visa att det inte fanns något annat sätt, varken för dem själva eller deras omgivning. Det var helt enkelt omöjligt att bryta tystnaden.

För de heterosexuella informanterna kommer frågan om varför det har varit viktigt att upprätthålla tystnaden mer överraskande – man har inte tänkt på det så noga. Man förmodar att det kan ha att göra med det tabu som funnits, och man hamnar igen hos kyrkan som förklaring. En person uppger att tystnaden kanske var viktig för att inte uppmuntra ungdomar till homosexuella handlingar.

Intressant nog är det egentligen bara vid två tillfällen som tystnaden bryts och i inget av fallen handlar det egentligen om att tala om homosexualitet som sådan. När föräldrar talade om det var det i första hand för att varna barnen för den farliga bögen som eventuellt skulle skada dem. Och när tidningarna skrev om det var det mer eller mindre av misstag. En journalist som arbetat på en av västerbottenstidningarna sedan 1949 menar att man över huvud taget aldrig skulle ha skrivit om homosexuella under 1950- och 1960-talet, utan anledningen till varför en och annan artikel ändå smög sig in var att det handlade om brott. Detta blir också en förklaring till varför tidningarnas skrivelser om det

man kallar för homosexualitet uteslutande handlar om övergrepp på barn eller ungdomar.

De förklaringar som angetts till varför man inte talade om samkönad kärlek i det västerbottniska femtio- och sextiotalet är alla begripliga och trovärdiga på en nivå. På samma gång verkar de en aning förenklade och de skapar fler nya frågor än de besvarar. I intervjuerna med heterosexuella informanter återkommer några nyckelord gång efter annan: normalt och naturligt. En del saker är *normala* och andra är *naturliga* – homosexuella är intetdera. En annan sak som är slående är att det tycks vara viktigt att distansera sig från homosexualitet och homosexuella. Ett exempel på detta är hur gruppen beskrivs som antingen frånvarande eller utflyttad från Dorotea, Vilhelmina eller andra platser. Ett annat exempel på detta är hur flera informanter beskriver hur liten eller ingen kontakt de haft med homosexuella – i ett par fall upplevs tydligt själva frågan om informanten haft sådana kontakter som provocerande.

Distanseringen sker på två sätt. Man kanske kan tala om en geografisk distansering och en mental eller psykologisk distansering, men dessa är förknippade med varandra. Genom att göra homosexuella till en icke-grupp i familjen, bland vänner eller på den ort man bor kommer man själv att tillhöra det *normala* och *naturliga*. Detta är inga märkvärdigheter utan rätt vanliga mekanismer i historien och i världen. Under 1950-talet sågs homosexualitet som en oamerikansk företeelse, under 1990-talet har Robert Mugabe bedrivit en hetsjakt mot homosexuella i Zimbabwe och bland annat framhållit det som något oafrikanskt. Homosexualitet är enligt honom ett utslag av den vita europeiska överklassens degenererade leverne. I Finland har homosexualitet betraktats som ofinskt i den meningen att det är den finlandssvenska minoriteten som tagit det med sig från Sverige.

I denna kontext kan tystnaden bli begriplig. Den är en viktig strategi för att distansera sig från den oönskade homosexualiteten. Så länge man inte talar om det finns det inte, och så länge homosexualitet inte finns är man själv, familjen, hemorten och kanske till och med hela Västerbotten både *normal* och *naturlig*. Begreppen *normalt* och *naturligt* är båda ganska vaga och används ofta rätt slängigt, men för slutet av 1940-talet och 1950-talet är det inte alltför långsökt att koppla dem till både rasbiologiskt tänkande och idéer om psykisk sjukdom. Vad gäller biologi talar både homo- och heterosexuella om detta i intervjuerna, men på olika sätt. En lesbisk informant talar om sig själv i ungdomen i tydligt transsexuella termer och en heterosexuell kvinnlig informant ger tydliga uttryck för att man kan se vem som är homosexuell genom att titta på den persons kropp. Vad gäller kopplingen till psykisk sjukdom är det bara heterosexuella som gör den.

En tanke slår mig när det plötsligt går upp för mig att ingen av de artiklar

som behandlar det som kallas för homosexualitet i västerbottenspressen handlar om Västerbotten. Kan det vara så att tystnaden upprätthålls för att hålla oss biologiskt rena? Eller för att vi ska framstå som psykiskt friska? Vad händer om man har en lesbisk syster – är man då själv också biologiskt degenererad? Är man också psykiskt sjuk? Eller, på en mer generell nivå: vad för slags samhälle är egentligen Västerbotten om det finns homosexuella mitt ibland oss?

För att upprätthålla distansen spelar föreställningen om den farlige bögen eller bybögen en viktig roll. Han är antingen ett hot eller en utstött, men under alla omständigheter är han någon som ingen vill vara eller bli ihopkopplad med. För mig är det uppenbart att kvinnor som älskar kvinnor och män som älskar män har varit utsatta för ett förtryck, men för att förtrycket skall fungera får de inte uppfattas som offer. För att det skall kunna fortgå måste föreställningen om bögen som förförare och förövare upprätthållas och i detta upprätthållande av ordningen har tystnaden och talet kompletterat varandra.

Not

1. Projektet bedrivs med medel från Torsten AA Amundsons fond.

Litteratur

Lilliequist, Jonas: "Staten och sodomiten - tystnaden om homosexuella handlingar i 1600- och 1700-talens Sverige". *lambda nordica* vol 1, nr 1-2 1995.

Nilsson, Arne: *Såna och riktiga karlar. Om manlig homosexualitet i Göteborg decennierna kring andra världskriget*. Göteborg 1998.

Svante Norrhem är universitetslektor i historia vid Umeå universitet och undervisar i tidig-modern historia samt sexualitetshistoria. Hans forskning om homosexualitet har handlat om medias presentation av homosexualitet i såpoperor och i samband med öppningen av Selma Lagerlöfs brevsamling. För närvarande arbetar Svante Norrhem med en studie av homosexuella kvinnors och mäns liv i Västerbotten efter andra världskriget fram till 1980.

Summary

This article discusses the meaning of talk and silence in the region of Västerbotten in the north of Sweden 1950-1980. Talk about homosexuality in the region has focused on homosexuality as a potential threat towards children, adult men, christianity and reproduction. Homosexuality has been talked about as a violation of nature and Gods creation. Thus, homosexuality has been treated as an abstract which one may talk about, whereas homosexuals are not to be talked about and to be silenced. Homosexuals have been non-existing within the regional framework. A tentative conclusion would be that the talk about homosexuality fulfills the purpose of making homosexuals disappear. Then, in doing this Västerbotten becomes the sound, natural and normal society it presents itself as being.

Fördomsfulla läsningar

Svenska kritikers attityder gentemot homosexualitet i skönlitterära verk 1946-1995

Cecilia Ingemansson

Tyvärr snedvrids dock hela berättelsen av att Isherwood liksom de flesta homosexuella författare spårar utslag av sin egenart hos majoriteten av människorna och i nästan alla mänskliga förbindelser. Den aberranta erotiken skapar hos honom de allvarligaste problemen, inte den normala. (SvD 3.10.59)

Världslitteraturen är sannerligen inte rik på kvalificerade skildringar där den homosexuella preferensen utnyttjas som eventuell beteendevariant i relationerna mellan människor. (SvD 9.12.77)

Romaner om kärlek mellan kvinnor är inte längre något nytt och sensationellt. Inte heller romaner om kärlek mellan män. Ändå finns det inslag i debutanten Jonas Gardells 'Passionsspelet' som gör att jag som läsare känner mig irriterad, generad och obehagligt berörd. Det finns ett slags exhibitionistiskt utmanande koketteri i kärleksbildningarna mellan Hampus och Johan. (Expr 17.12.85)

Citaten ovan är exempel på hur några litteraturrecensenter valt att handskas med det av tradition tabubelagda ämnet homosexualitet. Åtskilliga skönlitterära verk handlar om homosexualitet. Många av världens främsta författare har varit, och är, öppet eller dolt homosexuella. Fakta som traditionellt inte har accepterats vare sig av litteraturskribenter eller av den akademiska världen. Det finns i antologier, biografier och recensioner ett otal exempel på bortförklaringar av homosexuella teman eller av författarens homosexuella identitet. Bokrecensenter och litteraturskribenter tillhör ett samhälles kulturella elit. De har i den egenskapen en viktig del i skapandet av mening och attityder runt olika företeelser i samhället. Genom att använda bokrecensioner som källmaterial är det möjligt att få en bild av hur litteraturrecensenter har förhållit sig till det kontroversiella ämnet homosexualitet och hur deras attityder korresponderar med det omgivande samhället.

Artikeln bygger på en analys av 182 bokrecensioner från svenska dagstidningar under perioden 1946-1995¹, där de recenserade böckerna har ett uttalat homosexuellt tema. Syftet med analysen var att belysa recensenternas attityder